

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه تحصیلی برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته زبان و ادبیات فارسی

بررسی مضامین تغزلی قصاید فرخی سیستانی و متنبی

مؤلف:
محمد عبداللّهی

استاد راهنما:
دکتر محمدرضا صرفی

استاد مشاور:
دکتر عنایت الله شریف پور

شهریور ۱۳۹۳

این پایان نامه به عنوان یکی از شرایط درجه کارشناسی ارشد به

بخش زبان و ادبیات فارسی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

تسلیم شده است و هیچ گونه مدرکی به عنوان فراغت از تحصیل دوره مزبور شناخته نمی شود.

دانشجو :

استاد راهنما :

استاد مشاور :

دور ۱ :

دور ۲ :

معاونت پژوهشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده :

حق چاپ محفوظ و مخصوص به دانشگاه شهید باهنر کرمان است.

تقدیم به

مهربان فرشتگانی که:

لحظات نابِ باورِ بودن، لذت و غرور دانستن، جسارت خواستن، عظمت رسیدن و تمام تجربه‌های یکتا و زیبای زندگی‌مان، مدیون حضور آنهاست.
تقدیم به خانواده‌ی عزیزم؛ آنانی که در سختی‌ها و دشواری‌های زندگی همواره یوری دلسوز و فداکار و پشتیبانی محکم و مطمئن برایم بوده‌اند.

تقدیر و تشکر

اکنون که به لطف خداوند، مراحل نگارش و تدوین پایان‌نامه به اتمام رسیده است؛ بر خود لازم می‌دانم مراتب امتنان و قدردانی فراوان خویش را تقدیم سرورانی نمایم که ارائهٔ پایان‌نامه حاضر مرهون مساعدت‌های بی‌شائبهٔ آنان بوده است. بدین وسیله از استاد بزرگوار آقای دکتر صرفی که بزرگوارانه و دلسوزانه با نظرات ارزشمند و مساعدت‌های بی‌دریغ خویش راهگشای انجام این تحقیق شدند، کمال تشکر و قدردانی را دارم؛ هم‌چنین سپاسگزاری می‌کنم از استاد مشاور جناب آقای دکتر عنایت‌الله شریف‌پور که در طول تحصیل همواره راهنمای این جانب چه در تحقیق و چه در امور دیگر بوده‌اند؛ از درگاه خداوند متعال برای ایشان سلامتی و توفیق روز افزون خواستارم و هم‌چنین تشکر و قدردانی می‌کنم از خانوادهٔ محترم که مرا در امر تحصیل یاری کردند و هم‌چنین از دوستان گرامی، که در طول تحصیل متحمل زحماتم بودند، سپاسگزاری می‌کنم.

چکیده

از آنجا که مقدمات قصاید عربی (تشبیب، تغزل و نسیب) در نقد قدما از اهمیت خاصی برخوردار بوده است و بزرگانی چون ابن رشیق قیروانی، ابو هلال عسکری، ابن اثیر، ثعالبی و دیگران، به نقد این قسمت از قصاید، اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند، ضروری می‌نماید در ادبیات فارسی نیز مقدمات قصاید شاعران مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد؛ در این همین راستا، در این پایان‌نامه، مقدمات قصاید فرخی سیستانی و متنبی مورد بررسی قرار گرفته شده است. روش تحقیق، به شیوه توصیفی- تطبیقی و حجم نمونه کل قصاید دیوان فرخی و متنبی است. با مطالعه و بررسی مقدمات قصاید (تغزلات) این دو شاعر، چند نکته مستفاد می‌شود از جمله این‌که:

اهتمام متنبی به مقدمات قصاید خود بسیار چشمگیر و در خور توجه می‌باشد و مقدمات طللی، وصف فراق و شکوا، از بیشترین بسامد در دیوان متنبی برخوردار است؛ هم‌چنین متنبی در تشبیب قصاید خویش به وصف طبیعت، میدان رزم و آلات و ادوات جنگی نیز می‌پردازد. در دیوان فرخی سیستانی، تشبیب‌هایی با مضامین وصف، از جمله وصف معشوق، حالات شکار، وصف طبیعت و لوازمات آن مانند بهار، خزان، خورشید و ستارگان از بسامد بیشتری برخوردار است و با بررسی این مضامین، می‌توان افتراقات و اشتراکات دو شاعر مورد بحث را همراه با دلایل آن، در این زمینه مشخص نمود.

واژه‌های کلیدی: ادبیات تطبیقی، قصیده، تغزل، فرخی سیستانی، متنبی

فهرست مطالب

فصل اوّل:	۱
کلیات طرح تحقیق	۱
۱-۱- مقدمه	۲
۱-۲- بیان مسأله	۳
۱-۳- هدف‌های تحقیق	۴
۱-۴- ضرورت انجام تحقیق	۵
۱-۵- استفاده کنندگان از نتایج تحقیق	۵
۱-۶- سؤال‌های تحقیق	۵
۱-۷- تعریف مفاهیم مطرح شده در سؤال‌ها یا فرضیه‌های تحقیق	۶
۱-۸- پیشینه نظری و تجربی تحقیق	۸
۱-۹- روش اجرای تحقیق	۱۱
۱-۱۰- واژه‌های کلیدی طرح تحقیق و معادل لاتین آن‌ها	۱۲
فصل دوّم:	۱۳
کلیات و تعاریف	۱۳
۱-۲- قصیده	۱۴
۱-۱-۲- وجه تسمیه	۱۵
۲-۱-۲- چگونگی ظهور قصیده در شعر فارسی	۱۶
۱-۲-۳- جایگاه قصیده	۱۷
۱-۲-۴- ساختار قصیده	۱۷
۱-۲-۵- قصیده مقتضب	۲۵
۱-۲-۶- قصیده، قالبی حماسی	۲۵
۲-۲- ویژگی‌های زبانی و ساختاری قصاید تا عصر عباسی	۲۶

- ۳-۲- مهمترین ویژگی های زبانی و ساختاری قصاید تا پایان عصر خراسانی..... ۴۳
- ۳-۳-۱- سبک (style) ۴۳
- ۳-۳-۲- سبک خراسانی ۴۵
- ۳-۳-۳- مختصات سبکی شعر دوره طاهریان و صفاریان..... ۴۷
- ۳-۳-۴- مختصات سبکی شعر دوره سامانیان ۴۷
- ۴-۲- شرح احوال فرخی ۴۹
- ۴-۲-۱- زندگی نامه فرخی ۴۹
- ۴-۲-۲- اوضاع سیاسی زمان فرخی ۵۰
- ۴-۲-۳- فرخی در درگاه سلطان محمود ۵۱
- ۴-۲-۴- شعر فرخی ۵۲
- ۴-۲-۵- آثار فرخی ۵۲
- ۵-۲- شرح احوال و آثار متنبی ۵۳
- ۵-۲-۱- نام، نسب و مختصری از زندگانی متنبی ۵۳
- ۵-۲-۲- سال شمار زندگی متنبی ۵۴
- ۵-۲-۳- رشد و نمو علمی ۵۵
- ۵-۲-۴- جایگاه ادبی متنبی ۵۷
- ۵-۲-۵- ادوار شعری متنبی ۵۸
- ۵-۲-۶- ویژگی های شعری متنبی ۶۰
- ۵-۲-۷- موضوعات شعری دیوان متنبی ۶۱
- ۵-۲-۸- تأثیرپذیری متنبی از ادب عربی ۶۱
- ۵-۲-۹- تأثیرگذاری متنبی در ادب عربی ۶۲
- ۵-۲-۱۰- تأثیرگذاری متنبی در ادب فارسی ۶۲
- ۵-۲-۱۱- زمانه متنبی ۶۴

۶۶ مرگ متنبی و انگیزه قتل وی
۶۷ موتیف
۷۰ فصل سوم:
۷۰ بررسی تطبیقی مضامین تشبیب در شعر فرخی سیستانی و متنبی
۷۱ ۱-۳- بررسی مضامین تشبیب در شعر فرخی
۷۱ ۱-۱-۳- معشوق
۸۵ ۲-۱-۳- طبیعت
۸۹ ۳-۱-۳- تغزل
۱۰۰ ۴-۱-۳- خمر و شراب
۱۰۳ ۵-۱-۳- بهاریه
۱۰۸ ۶-۱-۳- مکالمه و گفتگو
۱۱۲ ۷-۱-۳- تهنیت
۱۱۵ ۸-۱-۳- عید فطر
۱۱۶ ۹-۱-۳- خزانیه
۱۱۹ ۱۰-۱-۳- ابر
۱۲۰ ۱۱-۱-۳- شاهد بازی
۱۲۳ ۱۲-۱-۳- ماه
۱۲۳ ۱۳-۱-۳- ستارگان
۱۲۴ ۱۴-۱-۳- نوروز
۱۲۶ ۱۵-۱-۳- وصف شکار
۱۲۶ ۱۶-۱-۳- وصف کاخ و ایوان
۱۲۸ ۱۷-۱-۳- مرثیه
۱۲۹ ۱۸-۱-۳- وصف راه و سفر

- ۱۲۹.....۳-۱-۱۹- وصف شعر.....
- ۱۳۰.....۳-۱-۲۰- وصف رزم و جنگ.....
- ۱۳۰.....۳-۱-۲۱- روایت داستان.....
- ۱۳۱.....۳-۱-۲۲- مجلس بزم.....
- ۱۳۳.....۳-۱-۲۳- عناوین و میزان استفاده از مضامین تغزلی در شعر فرّخی.....
- ۱۳۴.....۳-۲- بررسی مضامین تشبیب در شعر متنبی.....
- ۱۳۴.....۳-۲-۱- معشوق.....
- ۱۴۷.....۳-۲-۲- عشق.....
- ۱۵۱.....۳-۲-۳- عاشق.....
- ۱۵۳.....۳-۲-۴- وصف اطلال و دمن.....
- ۱۶۱.....۳-۲-۵- توصیف شتر.....
- ۱۶۲.....۳-۲-۶- تغزل.....
- ۱۶۳.....۳-۲-۷- راهبر و بلدچی.....
- ۱۶۳.....۳-۲-۸- سیر و سفر.....
- ۱۶۴.....۳-۲-۹- طبیعت.....
- ۱۶۵.....۳-۲-۱۰- کرامت و سیادت.....
- ۱۶۷.....۳-۲-۱۱- شمشیر.....
- ۱۶۷.....۳-۲-۱۲- جنگاوری و پرهیز از باده نوشی.....
- ۱۷۱.....۳-۲-۱۳- وصف خیمه ممدوح.....
- ۱۷۳.....۳-۲-۱۴- وصف ادوات جنگی.....
- ۱۷۴.....۳-۲-۱۵- هجو.....
- ۱۷۶.....۳-۲-۱۶- فراق و هجران.....
- ۱۷۸.....۳-۲-۱۷- عناوین و میزان استفاده از مضامین تغزلی در شعر متنبی.....

۱۷۹.....	فصل چهارم
۱۷۹.....	نتایج
۱۸۴.....	فهرست منابع

فصل اوّل:

کلیات طرح تحقیق

ادبیات تطبیقی، رشته‌ای از مطالعات ادبی جهان و یکی از شاخه‌های ارزشمند و مهم علوم ادبی معاصر است که ما را از تأثیرپذیری ادبیات ملت‌های مختلف جهان و نیز تأثیرپذیری شاعران و نویسندگان یک ملت از هم آگاه می‌سازد. ادبیات تطبیقی این نکته را نیز به اثبات می‌رساند که تکامل و شکوفایی ادبیات هر ملت به دور از اندیشه‌های ادبی و ملی دیگر ملت‌ها ناممکن است. در ادبیات هیچ‌یک از ملل نمی‌توان محصول ادبی برجسته و ممتازی را یافت که از ادبیات گسترده و متنوع این جهان بزرگ و کهنسال - کم یا زیاد - تأثیر نپذیرفته باشد. از طریق مقایسه تطبیقی هم می‌توانیم از دادوستدهای فکری و ادبی ملت‌ها آگاه شویم و هم علایق و پیوندهای تاریخی را که موجب تفاهم و دوستی ملت‌ها می‌شود، بشناسیم؛ و در عین حال آشنایی با ادبیات تطبیقی مشروعیتی برای همه ملت‌هاست تا با شناخت و طرح مستقیم و غیرمستقیم ادبیات دیگران، زمینه ماندگاری و خلّاقیت آن بخش از مضامین ادبی بیگانه را که با ادبیات بومی همسویی و سنخیت دارند فراهم سازند. ضمن اینکه خود نیز از انزوای ادبی بیرون می‌آیند؛ زیرا اندیشه‌های متعالی که در ادبیات جهان تجلی دارد از آن بشریت است، نه از آن یک نفر و یک ملت. پس انسان‌ها در سراسر گیتی این حق را دارند که از این طریق با بهترین اندیشه‌ها آشنا شوند و بر تعالی فکری و ادبی خود بیفزایند.

متون کهن فارسی و ادبی، میراث ماندگار و گنجینه ارزشمند روزگار گذشته هستند؛ به گونه‌ای که دریایی از حکمت، فرهنگ و دانش را در برابر بازماندگان قرار می‌دهند و از گذشته باهم در ارتباط بوده‌اند و در این، تقریباً استثنایی وجود ندارد. دو تن از چهره‌های نام‌آشنا در این زمینه که در دو ادب فارسی و عربی، خود صاحب افکار والا و گنجینه ماندگار و ارزشمند سخنان و اشعار ناب هستند، فرّخی سیستانی و متنبی است؛ متنبی و فرّخی این دو شاعر قصیده‌سرا که هر کدام دارای طبعی ظریف، معانی و عبارات سهل و کلمات خوش‌آهنگ هستند؛ مانند دیگر شعرای قصیده‌سرا در ساختار و نحوه بیان و همچنین مضامین شعری کم‌وبیش و امدار شاعران پیشین خودند. با نگاهی گذرا به قصاید پرشور این دو شاعر به روشنی با چنین مضامینی مواجه می‌شویم: توصیف‌های بی‌نظیری از مناظر طبیعت بکر، شرح لذت طلبی‌ها و کامجویی‌ها، توصیف‌هایی از عشق، ویژگی‌های محبوب، یاد ایام جوانی، توصیف پدیده‌های طبیعی همچون برف و باران و شب و...

هرچند محیط طبیعی، فضای فکری و روحی مسلط بر آن‌ها از جمله دلایلی هستند که باعث پیدایش چنین مضامینی می‌شود؛ ولی در این زمینه تأثیری را که مطالعه آثار پیشینیان بر شاعر می‌گذارد را نمی‌توان نادیده گرفت. به این مضامین که در واقع به منزله مقدمه و پیش درآمد قصیده است، اصطلاحاً تشبیب یا نسیب می‌گویند و چون در غزل نیز این گونه است به این مقدمه تغزل هم گفته می‌شود؛ و در واقع پس از تغزل، شعر با بیانی لطیف و تخیلی قوی به اصل مقصود خود می‌پردازد، هرچند هستند قصایدی که بدون تغزل و تشبیب به هدف غایی قصیده روی می‌آورند که اصطلاحاً محدود یا مقتضب نام دارند. در این پایان نامه با بررسی این مضامین تغزلی در قصاید شاعران مذکور و طبقه‌بندی آن‌ها شیوه نگارش و افق فکری هر یک را نشان داده است و هم‌چنین میزان و چگونگی تأثیرپذیری فرخی سیستانی از متنی را واکاوی کرده است.

۱-۲- بیان مسأله

قصیده در ادبیات عرب به امّ القوالب مشهور است و تمام ساختارهای شعری و گونه‌های محتوایی ادبیات را به آن نسبت می‌دهند. بزرگان شعر شناس برای قصیده اجزایی قائل شده‌اند که عبارت‌اند از:

مطلع، تغزل (نسیب، تشبیب)، تخلّص یا گریز، اعتذار (در برخی موارد)، شریطه و مقطع. در بحث اجزای قصیده، تغزل، نسیب و تشبیب سه اصطلاحی هستند که با اندکی تفاوت در معنی شبیه هم‌اند:

تغزل: اگر قصیده با مقدمه‌ای غزل گونه، در باب موضوعات عاشقانه، وصف محبوب، وصال، هجران، وصف می، سماع و نشاط و مفاهیمی از این دست باشد، آن مقدمه را تغزل می‌نامند و تفاوت آن با غزل همین است که تغزل در آغاز قصیده می‌آید اما غزل جداگانه و مستقل است. نسیب: نسیب غزلی است عام و کلی و درباره عشق و فراخواندن همگان به عشق و تعریف و توضیح آن می‌باشد.

تشبیب: شبب = به یاد ایام جوانی افتاد؛ در عربی ظاهراً به هر مقدمه‌ای اعم از مقدمه کتاب، امثله، مکتوبات و... تشبیب می‌گویند، و نیز تشبیب، غزل در عشق زنان گفتن و ((شبب قصیده‌ته)) یعنی قصیده خود را با ذکر زنان آراست. لذا تشبیب، آن است که شاعر قصیده خود را با مقدمه‌ای از

عشق‌بازی‌های خود یا اوصافی همچون طلوع و غروب خورشید، توصیف فصول، بساتین، ریاحین، شب و روز، شکایت، مفاخره، وصف شراب، شمشیر، اسب و امثال آغاز کند.

درونمایه‌ها و مضامین اصلی به کار رفته در ابتدای قصاید یعنی تغزل قصیده‌ها از تنوع بسیار برخوردار است. شاعران مقدمه قصاید را عرصه هنر نمایی خود قرار داده‌اند.

این تحقیق با طبقه‌بندی و مقایسه تغزل‌ها و مضمون‌های تغزلی در دو دیوان شعری ارزشمند فرخی سیستانی و متنبی، شیوه نگارش و افق فکری هر کدام را نشان می‌دهد؛ و به این سؤال و مسأله اصلی پاسخ می‌دهد که آیا فرخی سیستانی در زمینه ساختار، نوع تغزل‌ها و مضامین به کار رفته در وامدار متنبی این شاعر قصیده سرای عرب می‌باشد و این که میزان تأثیر بن‌مایه‌های تغزلی شعر عرب به طور عام و مضامین تغزلی متنبی به طور خاص در قصاید فرخی سیستانی تا چه اندازه می‌باشد؟ و همچنین جنبه‌های اشتراک و افتراق مضامین تغزلی این دو شاعر را تبیین کرده است.

۱-۳- هدف‌های تحقیق

الف: هدف اصلی تحقیق:

هدف اصلی این پژوهش آن است که با مقایسه تطبیقی تغزلات فرخی و متنبی، میزان تأثیرپذیری شعر فارسی را در زمینه تغزلی از شعر عربی نشان بدهد و جنبه‌های اختصاصی و نوآوری‌های شعر فارسی را مطرح کند.

ب: اهداف فرعی:

- ۱- بررسی ساختار و پیکره قصیده و همچنین تحول و تطور این قالب در ادبیات فارسی و عربی.
- ۲- بررسی و طبقه‌بندی قصاید فرخی سیستانی به طور عام و تغزل و مضامین تغزلی قصاید وی به طور خاص.
- ۳- واکاوی قصاید متنبی به طور عام و بررسی ساختار و مضامین تغزلی به طور خاص.
- ۴- تبیین جنبه‌های اشتراک و افتراق در ساختار و مضامین تغزلی در ادب عربی و فارسی.
- ۵- ارائه تعریفی جامع از تغزل، تشبیب و نسیب و تبیین افتراقات و اشتراکات در این سه مفهوم.
- ۶- بررسی میزان و چگونگی تأثیرپذیری فرخی سیستانی از مضامین شعری عرب به طور عام و از متنبی به طور خاص.

۱-۴- ضرورت انجام تحقیق

امروزه ضرورت مطالعه ادبیات تطبیقی در میان رشته‌های ادبی جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است؛ چرا که اهمیت این گونه تحقیقات برای شناخت و درک واقعی ادبیات و ادیبان هر زبان ضروری است؛ به خصوص در مورد زبان‌هایی چون فارسی و عربی که از دیرباز رابطه تنگاتنگ تاریخی و ادبی با هم داشته‌اند و ملت‌های آن‌ها نیز همواره در حال داد و ستد فرهنگی بوده و تا حدود زیادی، شرایط فرهنگی، سیاسی و اجتماعی مشابهی داشته‌اند؛ بنابراین، تحقیق در آثار فرهنگی - ادبی هر ملت ضروری به نظر می‌رسد؛ چرا که بدین طریق مبانی مسلط بر تفکر شاعران بیان گردیده است و نگرش و بینش‌های شاعران و بزرگان هر عصر به عنوان نماینده‌ای از هر دوره خاص مشخص و ارزیابی شده است که این تحقیق با پی بردن به چنین ضرورتی به مضامین و بن‌مایه‌های تغزلات فرخی سیستانی و متنبی پرداخته است. با توجه به اینکه بسیاری از شعرشناسان و نویسندگان تاریخ ادبیات شعر عصر خراسانی را تقلیدی از شعر عربی می‌دانند، این پژوهش می‌تواند گوشه‌هایی از ابهام‌ها را بر طرف کند و نشان می‌دهد که چگونه ادبیات فارسی در تکامل شعر عربی نقش داشته و مضامین بدیع و بی‌سابقه‌ای را وارد ادبیات عربی کرده است.

۱-۵- استفاده کنندگان از نتایج تحقیق

- ۱- استادان، دانشجویان و سایر پژوهشگران ادبیات فارسی و عربی.
- ۲- علاقه‌مندان به سبک‌شناسی و ادبیات تطبیقی.
- ۳- مراکز تحقیقاتی و آموزشی مانند دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، کتابخانه‌ها و غیره.

۱-۶- سؤال‌های تحقیق

- ۱- آیا قصاید فارسی همان ساختار و شکل ظاهری قصاید عربی را دارند یا اینکه در شاکله آن تغییراتی ایجاد شده است؟
- ۲- آیا فرض اینکه مضامین تغزلی عرب با همان ویژگی‌های فرهنگی، ملی و مذهبی به قصاید زبان فارسی راه یافته‌اند، گمان و پنداری صحیح است؟
- ۳- تاچه اندازه فرخی سیستانی در سرایش قصیده تحت تأثیر شعر و زبان و ادبیات عربی است؟

۴- آیا فرّخی سیستانی در زمینه تغزّلات خویش (از لحاظ ساختار و مضمون) تحت تأثیر متنبی شاعر پر آوازه عرب زبان بوده است؟

۵- آیا در ادب فارسی نیز مانند ادب عربی بین سه اصطلاح تغزّل، نسیب و تشبیب تمایز وجود دارد؟

۶- آیا می‌توان چنین نتیجه گرفت که هرکدام از دو شاعر مورد بحث در سرودن اشعار به خصوص در تغزّلهای قصاید خویش، تحت تأثیر فضای فکری و طبیعتی هستند که دوره زندگی خویش را در آن سپری کرده‌اند؟

۱-۷- تعریف مفاهیم مطرح شده در سؤال‌ها یا فرضیه‌های تحقیق

ادبیات تطبیقی : ادبیات تطبیقی که در زبانی عربی و انگلیسی به آن «الأدب المقارن» و «comparative literature» می‌گویند، به عنوان یک شاخه علمی در ادبیات و مطالعات ادبی، رشته جدید التّاسیسی است که معنای علمی آن به قرن ۱۹ برمی‌گردد. ریشه پیدایش این علم را باید در قرن‌های ۱۵ و ۱۶ یعنی عصر رنسانس جست‌وجو کرد که مجموعه عوامل فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، دینی دست به دست هم داده‌اند تا در قرن ۱۹ که عصر پیدایش بسیاری از علوم انسانی بوده، علمی به نام ادبیات تطبیقی پیدا شود. برخی اذعان دارند شاخه‌ای از نقد ادبی است که از روابط ادبی ملل و زبان‌های مختلف و از تعامل میان ادبیات ملّت‌ها با یکدیگر سخن می‌گوید؛ و همچنین در اصطلاح، حوزه مهمّی از ادبیات است که به بررسی و تجزیه و تحلیل ارتباط‌ها و شباهت‌های بین ادبیات، زبان‌ها و ملیت‌های مختلف می‌پردازد؛ هرچند درباره اینکه چه کسی نخستین بار از این اصطلاح بهره برده است داده گویایی در دست نیست، اما برخی، فرانسوا ویلمن را پیشگام در این گونه پژوهش‌های ادبی به شمار آورده‌اند.

قصیده : قصیده، شعری است که مصرع اول و تمام مصرع‌های زوج آن دارای قافیه واحد باشد؛ یعنی اولین بیت آن مصرع باشد؛ بیت اول را مطلع و بیت آخر را مقطع می‌نامند. قصیده پیش از ظهور اسلام به نام چکامه معروف بود. تعداد ابیات قصیده از بیست بیت و گاه تا دویست بیت می‌باشد. حدّ متوسط تعداد ابیات قصاید معمولاً بین بیست تا هفتاد یا هشتاد بیت است. گرچه قصیده‌هایی در ۱۷ بیت هم سروده شده؛ اما به ندرت قصیده‌ای در ۱۵۰ تا ۱۷۰ بیت دیده شده است. قصیده معمولاً برای مدح، ذم، موعظه، شکایت، مرثیه و تعزیت، و گاه مسائل اخلاقی و اجتماعی

و عرفانی به کار می‌رود و در موارد بسیار به توصیف انبیاء و اولیای دین اختصاص یافته است. فرّخی سیستانی، منوچهری دامغانی، سنائی، عطار نیشابوری، سعدی، مولوی، ناصر خسرو قبادیانی، پروین اعتصامی و ملک الشعرای بهار از جمله قصیده سرایان نامی شعر فارسی هستند.

تغزل: در سرایش قصیده، معمولاً شاعر ابتدا برای آماده نمودن ذهن مخاطب و جهت درک بهتر مقصود وی، ابیاتی را در ذکر سجایای محبوب یا تعریف و توصیف مناظر طبیعی مانند بهار و پاییز - غروب و طلوع و دشت و دمن می‌آورد که در واقع به منزله مقدمه و پیش درآمد قصیده است که اصطلاحاً به آن تشبیب یا نسیب هم می‌گویند و چون در غزل نیز این‌گونه است به این مقدمه تغزل هم گفته می‌شود.

فرّخی سیستانی: علی بن جولوغ، مکنّی به ابوالحسن؛ شاعر بزرگ اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم و از جمله سرآمدان سخن در عهد خویش و در همه ادوار تاریخ ادبی ایران است. فرّخی یکی از بهترین شاعران قصیده‌سرای ایران است. سخنان وی در میان قصیده‌سرایان به سادگی و روانی و استحکامات و متانت ممتاز است. وی در استفاده از افکار و احساسات مادی و بیان آن‌ها به زبان ساده و روشن و روان، چندان مهارت به کار برده که از این حیث، گاه درست به پایه سعدی می‌رسد؛ یعنی همان سادگی ذوق، رقت احساس و شیرینی بیان را که سعدی در میان غزل‌سرایان دارد، فرّخی در میان گویندگان قصاید عهد خود داراست. شعرش روان و ساده و مبتنی بر عواطف رقیق است. تبخّر او را در علوم از شعرش نمی‌توان درک کرد. تغزّلات فرّخی از حیث اشتمال بر معانی بدیع عشقی و احساس بی‌پیرایه شاعر که گاه بی‌پرده ابراز می‌شود مشهور است و او توانسته است انواع احساساتی را که بر عاشق دست می‌دهد، بیان کند. در مدح نیز قدرت خلاق خود را در اوصاف رایج ممدوحان به کار انداخته است و در انواع توصیفات او از قبیل وصف طبیعت، معشوق، ممدوح، میدان جنگ و جز آن، این تسلط مشهود است. شوخ طبعی شاعر و گستاخی او در برابر ممدوحان نیز به آثارش رونقی بخشیده است.

متنبی: احمد بن حسین بن حسن بن عبدالصمد الجعفی الکندی الکوفی معروف به متنبی. شاعر مشهور عرب زبان. مولد او در محلت کوفه به سال (۳۰۳ ه.ق) بود. وی علوم ادبیه را به موطن خویش بیاموخت و در (۳۱۲ ه.ق) که قرامطه بر کوفه دست یافتند، با کسان خویش به

سماوه گریخت و دو سال در آنجا به سر برد و در سال (۳۱۵ هـ.ق) به کوفه بازگشت و در اواخر سال (۳۱۶ هـ.ق) از کوفه به بغداد شد؛ پس از آن به شام سفر کرد و اقطار این ناحیت در مدتی دو سال به پای سیاحت بپیمود و به فنون ادب اشتغال ورزید و در همه آن فنون مهارت یافت. در وجه لقب دادن او به متنبی اقوال متفاوتی وجود دارد. وی در (۳۲۸ هـ.ق) در دمشق به خدمت امیر آنجا پیوست و پس از یک سال و نیم از وی کناره گیری کرد و در سال (۳۳۷ هـ.ق) به نزد امیر سیف الدوله حمدان شد و مدتی ۹ سال در خدمت حمدانیان بسر برد؛ در سال (۳۴۶ هـ.ق) به مصر رفت و کافور اخشیدی را مدیح گفت و چون صلتی که چشم داشت به وی نرسید، قصیده ای در هجو کافور بساخت و در شب عید گوسفند کشان سال (۳۵۰ هـ.ق) از مصر بگریخت و کافور از هر سوی، کسان به دستگیری وی فرستاد، لکن بدو دست نیافتند. وی در سال (۳۵۴ هـ.ق) از راه اهواز به ارجان (بهبهان) و شیراز رفت و عضدالدوله دیلمی و ابن عمید را به قصاید غراً مدح گفت و عضدالدوله او را جایزتی جزیل داد و آنگاه که از شیراز باز می گشت در نزدیک دیرعاقول به هشتم شعبان و به قولی در ماه رمضان، فاتک بن ابی جهل اسدی با کسان خویش بر او و یاران او تاخت و جنگ میان آنان در پیوست و متنبی و پسرش محمد در نزدیکی نعمانیه به موضعی که آنرا صافیه خوانند کشته شدند. بعضی قتل وی را به روز چهارشنبه شش روز مانده به آخر رمضان (۳۵۴ هـ.ق) گفته اند.

۱-۸- پیشینه نظری و تجربی تحقیق

الف) مبانی نظری (نظریه های مربوطه) و چهار چوب نظری انجام پژوهش

این تحقیق بر پایه نظریات مطرح شده در انواع ادبی (به طور عام) و نظریه های پیرامون ریخت شناسی قصیده و تغزل (به طور خاص) نهاده شده است که در منابع نگاشته شده در دو زبان فارسی و عربی (مورد اشاره در بند ۲-۱۳) آمده است.

ب) چکیده تحقیقات انجام شده در ایران

درباره جنبه های مختلف زندگی دو شاعر مورد نظر یعنی فرخی و متنبی، شعر آنها، تطبیق آثارشان با دیگر شاعران بزرگ و همچنین بررسی قالب قصیده تا کنون تحقیقات مفصل و مجمل بسیاری نوشته شده است که از جمله آنها می توان به چند مورد ذیل اشاره کرد.

۱- کی‌منش، عباس، ۱۳۸۷، فرّخی کیمیاگر تلفیق شعر و موسیقی، پژوهش‌نامه ادب غنایی (زبان و ادبیات فارسی)

شعر، زبان اسرار دل است و مخلوق عاطفه‌های حساس؛ و شاعری، نوعی کیمیاگری است در طیف خیال، با واژگان زبان بر تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، ایهام، اغراق، سجع، جناس و سایر صنایع لفظی و معنوی است که همه از عوامل زیبایی آن به شمار می‌رود.

شاعر برای انتقال عواطف خود به دیگران و برای متأثر ساختن آنان از زبان یاری می‌جوید و این کار گزینش واژه‌هایی را از محفظه ذخیره الفاظ ایجاب می‌کند و نیز کنار هم چیدن را، به گونه‌ای که آهنگی خاص از آن حاصل آید؛ بدیهی است که ترکیب و تلفیق این واژگان بایکدیگر، موسیقی کلام شاعر را شکل داده است و نوعی گره‌خوردگی میان واژگان و موسیقی ساختمان شعر را به وجود آورده است.

معانی مجازی، استعاری و نظایر جمال شعر را دل فریب‌تر و دلخواه‌تر در آورده است. این هماهنگی کلمات و موسیقی در همه دیوان، امواجی حیرت‌انگیز، چه در قصیده مدیحه‌سلطان محمود و چه در قصیده رئایه او می‌باشد.

فرّخی آن شاعر توانایی است که انتقاد از دستگاه حکومت را در قالب‌های شعر فارسی با بلند نظری خاصّ یک شاعر وارسته در کارگاه تحلیل، مورد بحث قرار داده است. این سخنور معنی آفرین، برای نرم کردن دل‌أمر از بحور نامطبوع استفاده کرده است. غرض آن است که گفته آید خشونت را با خشونت وزن به گونه‌ای متکبرانه نرمی و لطافت بخشیده است؛ هر چند که دل سنگین ممدوح به نرمی گراید؛ و این ابتکاری است که در حوزه شعر فارسی کمتر توان دید؛ قصیده امیر یوسف گواه گفته ماست.

۲- نوروز زاده چگینی، وحیده، ۱۳۹۰، شکل‌شناسی قصیده در ادب فارسی (از آغاز تا ملک الشعراء بهار)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر محمد رضا برزگر خالقی.

در این رساله، شکل قصیده از جنبه‌ها و زوایای مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. دلیل انتخاب این قالب ادبی به عنوان موضوع اصلی این رساله، جایگاه ویژه آن در میان انواع معروف ادبی است؛ زیرا به گمان ادیبان، هنر شاعر در قصیده است که جلوه می‌کند. قصیده همچون دیگر انواع ادبی در طول زمان تحولات بسیاری یافته و در مضمون و محتوا دچار دگرگونی شده است که به تبع آن شکل و ساختار قصاید نیز متحوّل گشته است. درونمایه و مضمون هر قصیده در دوران‌های مختلف، تحت تأثیر سیاست و اجتماع دستخوش تحوّل شده و بر نوع وزن و قافیه، نوع صامت و مصوت، تعداد ابیات، زاویه دید، صور خیال، نوع جملات و واژگان و موضوعات